

SASLUŠANJE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U SVOJSTVU SVJEDOKA

Pregledni naučni rad

THE EXAMINATION OF VICTIMS OF TRAFFICKING AS WITNESSES

Review scientific paper

Edin VRANJ

Sažetak

Saslušanje žrtava trgovine kao svjedoka je jedna od tema kojoj se, na brojnim seminarima i kursevima o borbi protiv trgovine ljudima posljednjih godina, poklanjala posebna pažnja. Razlog tome je što je praksa pokazala da su se prilikom provođenja ove radnje pravile velike greške. Ozbiljnost i nedopustivost ovakvih grešaka ogledala se u činjenici da je pogrešan pristup u saslušanju žrtava trgovine u pravilu dovodio do dodatnog, ponovnog, sekundarnog i nepotrebnog viktimiziranja žrtve, koja je nedugo prije toga bila žrtva teškog krivičnog djela. Najozbiljnije greške na ovom planu u BiH činile su se prvih godina, kada se naša država tek suočila sa problemom trgovine ljudima/ženama prije 2000. godine. Međutim, u svakodnevnoj bh. policijskoj i tužilačkoj praksi, a na osnovu osobnih iskustava u nekoliko posljednjih godina, uvjerenja smo da se greške čine i danas. Kao najčešći propusti, odnosno neprofesionalni pristupi u uzimanju iskaza od žrtve trgovine, kod nas se pominju još uvijek grubi, nesenzibilizirani i vrlo površni nastupi pojedinih istražitelja. U ovom članku, pokušat ćemo objasniti, odnosno preporučiti metodiku saslušanja žrtava trgovine koja ima za cilj transformaciju žrtve u kvalitetnog svjedoka. Ova metodika je zasnovana na najboljim svjetskim praksama i najboljim bh. iskustvima, što ćemo kao produkt vlastitog opažanja pokušati teorijski elaborirati.

Ključne riječi:

trgovina ljudima, žrtve, svjedoci, intervju

Abstract:

Trafficking in human beings is large-scale and growing. It is a human rights abuse as well as a crime crossing international, national and regional jurisdictions. Trafficking is used for a wide variety of purposes, such as domestic, sweatshop labor and prostitution. Bosnia and Herzegovina was a destination country for victims of trafficking, and evidence suggests the majority are women trafficked into debt-bonded prostitution. Trafficking in persons is also an international crime: one that is highly profitable for offenders, with relatively low risk. Recent

years have seen many changes in international and national responses to, and legislation on, trafficking in persons. In this paper special attention will be devoted to interviews with victims of trafficking as witnesses.

Key words:

human trafficking, witnesses, victims, interview

1. Uvod

Svjedok je osoba za koju postoji vjerovatnoća da će svojim iskazom moći dati obavijesti o krivičnom djelu, učinitelju i o drugim važnim okolnostima.¹ U pogledu odnosa žrtve prema policijskim službenicima tokom saslušanja najčešće možemo razlikovati tri tipa žrtava: žrtva koja uopće ne želi razgovarati/surađivati sa policijom (odbija svaku vrstu suradnje); žrtva koja će dati usmeni iskaz pred policijom, ali ga neće potpisati, odnosno dat će iskaz pred policijom, ali se neće nipošto pojavljivati, odnosno svjedočiti pred sudom (tzv. ograničena suradnja); žrtva koja će dati pred policijom i pred sudom toliko detaljan i otvoren iskaz da će on biti direktno uperen protiv trgovca i korišten u sudskom postupku protiv njega (potpuna suradnja). U okviru ovih tipova i između njih mogući su još različiti podtipovi žrtava trgovine, ali grubo posmatrano, sve žrtve trgovine u pogledu spremnosti za davanje iskaza mogu se podijeliti u ove tri grupe.

Obradović u svom istraživanju, prema rezultatima primijenjene cluster analize žrtve trgovine, dijeli na neupitne (34 %), situacijske (48,4 %) i upitne (17,6 %) (Obradović, 2004).

U obimnoj svjetskoj kriminološkoj literaturi, konsultirali smo izvore koji imaju najveći indeks citiranosti, ali koji ujedno dotiču ovu temu sa svih znanstvenih aspekata. Ovakvim pristupom konsultirali smo radove eminentnih autora kao što su Curtol, Decarli, Di Nicola, i Savona, koji u svom radu pod nazivom „Žrtve trgovine ljudima u Italiji”, kroz sudačku perspektivu, tačnije prizmu izvođenja i ocjene dokaza, ukazuju na značaj transformacije i pripreme svjedoka uopće. U ovom članku, jako je bitna uloga samog suda i procesa uopće koji omogućava prevenciju sekundarne viktimizacije žrtve i time je priprema za ulogu kvalitetnog sudionika u postupku (Curtol, Decarli, Di Nicola, Savona, 2004). Nešto kasnije, štampan je vrlo interesantan članak autora Gallagher i Holmes kojim se ukazuje na razvoj efektivno orijentirane krivične istrage koja se prvenstveno mora naslanjati na “lekcije s ulice”. U ovom članku, autori apostrofiraju značaj analitičkog praćenja “modus operandi” sistema. Velika

¹ Čl. 81. st. 1. ZKP BiH. Procesni položaj svjedoka i procesna pravila u vezi sa svjedočenjem, koje predstavlja opću građansku dužnost, sadržana su u članovima 81. – 91. ZKP BiH. Da bi iskaz svjedoka (žrtve trgovine) imao snagu dokaza, potrebno je da se policijski službenici pridržavaju navedenih odredbi ZKP BiH koje predstavljaju okvir za njihovo postupanje.

pažnja se posvećuje planiranju radnji dokazivanja, naročito onih koji imaju posebni značaj i svrhu (posebnih istražnih radnji) (Gallagher, Holmes, 2008).

U novijim člancima značajno se mijenja diskurs analize žrtava trgovine ljudima. Naime, sve su češći radovi koji u fokus interesovanja stavljaju tzv. interakcionistički koncept. Pod ovim podrazumijevamo studije o etiketiranju žrtve trgovine ljudima, odnosno studije koje u svoj fokus stavljaju okruženje žrtve (vidi: Hoyle, C., Bosworth, M., Dempsey, M.). Upravo ovakav pravac nam daje za pravo da zaključimo da su novije studije upravo okrenute ka analizi okruženja žrtve za razliku od prethodnih godina kada je pažnja bila isključivo usmjerena ka istražnim metodama i praćenjima "ruta trgovine" (Hoyle, Bosworth, Dempsey, 2011); (Logan, Walker, Hunt, 2009); (Simeunović-Patić, Čopić, 2010); (Winterdyk, Reichel, 2010).

Svjedočenje žrtve krivičnog djela je veoma važno dokazno sredstvo u postupku dokazivanja krivičnog djela trgovine ljudima. U postupku saslušanja žrtava trgovine ljudima u praksi policijskih i pravosudnih organa i dalje se čine značajne greške i propusti.

Cilj ovog rada je da:

- ukaže na nedostatke načina i metoda u provođenju saslušanja žrtava;
- se smanji broj grešaka i propusta prilikom provođenja ove radnje;
- preporuči PEACE model kao najprihvatljiviju metodu saslušanja žrtava trgovine ljudima. Ovaj model zasnovan je na najboljim svjetskim iskustvima koja imaju cilj da preveniraju sekundarnu viktimizaciju i žrtvu transformiraju u kvalitetnog svjedoka u krivičnom postupku (Collins, Lincoln & Frank, 2002).
- U kontekstu postavljenog cilja, problemi koji se trebaju istražiti (pitanja na koja treba naći odgovor) su:
- koje su to najčešće greške i propusti naših istražitelja prilikom saslušanja žrtava trgovine,
- kako se i kroz koje faze provodi PEACE model i
- kako se on može primijeniti u bosanskohercegovačkim uvjetima uvažavajući naša iskustva.

2. Žrtve trgovine – strukturalna diferencijacija

Vratimo se sada na osnovne principe tretmana žrtava trgovine ljudima u svakodnevnoj praksi u BiH i okruženju. Osnovni princip, koji ima i humanitarnu dimenziju i kojeg se treba pridržavati, jeste da se sve osobe, za koje se sumnja da su žrtve trgovine ljudima, trebaju tretirati kao žrtve trgovine, odnosno kao žrtve teškog krivičnog djela. To znači da, u sumnji – dilemi da li je neka osoba žrtva trgovine ili počini-lac prekršaja (odavanje prostituciji) ili nekog drugog krivičnog djela, prema njoj

treba postupati kao prema žrtvi. Takve osobe se ne smiju sekundarno viktimizirati niti kriminalizirati za krivična djela koja su povezana sa njihovim statusom trgovane osobe (Hoyle, Bosworth, Dempsey, 2011). To je međunarodni standard, a pravni osnov za izbjegavanje kriminaliziranja/procesuiranja žrtava trgovine kod nas se nalazi u čl. 4 Pravilnika o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima.² Naravno, o davanju imuniteta od krivičnog gonjenja ove vrste u konačnici odlučuje (glavni) tužilac koji će se strogo pridržavati međunarodnih standarda i zakonskih propisa, kako to beskrupulozni advokati u odbrani trgovca na suđenju ne bi tumačili kao neprikladnu i nezakonitu nagodbu između istražitelja i tužioca sa jedne i žrtve – svjedoka sa druge strane (Gallagher, Holmes, 2008).

Greške u pristupu prema žrtvama trgovine bile su toliko kardinalne, a o njima je dosta pisano i u aktuelnoj kriminološkoj literaturi s početka ovog milenija, da se u nemalom broju slučajeva ovim kategorijama, i to posebno u prvo vrijeme, prilazilo odnosno tretiralo ih se kao počiniocima krivičnih djela/prekršaja, tj. kao kriminalce (Curtol, Decarli, Di Nicola, Savona, 2004); (Obradović, 2004).³ Naravno, u takvim slučajevima dolazilo je do „zatvaranja“ ovih osoba i njihova participacija u istraživanju krivične odgovornosti trgovca i njihovih saučesnika kao primarnih „policijskih meta“ bila je onemogućena.

Policajci se, dakle, ne smiju odnositi prema žrtvama trgovine muškarcima/ženama više kao prema kriminalcima, nego žrtvama zbog toga što nemaju uredne dozvole za boravak, radne dozvole ili zbog njihovog bavljenja prostitucijom. Takav odnos u konačnici dovodi žrtve u situaciju da učvršćuju svoje nepovjerenje prema vlastima, o čemu im je sigurno dosta i ciljano pričao njihov gazda – trgovac. Posljedica toga bit će odbijanje suradnje tokom istrage, čime se, naravno, otežava procesuiranje najodgovornijih za trgovinu muškarcima/ženama. U policijskoj praksi i danas je primjetno da bh. istražitelji vrlo olahko krenu u smjeru potenciranja i dokumentiranja odgovornosti žrtve trgovine čim naiđu na prvu nekooperativnost žrtava u smislu davanja detaljnog iskaza protiv njenog trgovca. Takav nastup, odnosno pristup žrtvi trgovine definitivno treba odgoditi kao zadnji taktički potez, kada se iscrpe svi drugi pokušaji da se žrtva odobrovolji za davanje otvorenog i detaljnog iskaza.

Kako se ovakve i slične greške ne bi dešavale, na raznim nivoima posljednjih godina stvarane su smjernice za obavljanje razgovora sa ženama žrtvama trgovine. Te smjernice su većinom bile primarno usmjerene ka cilju obavljanja razgovora na etičan i za žrtvu pravilan, odgovarajući način (Hoyle, Bosworth, Dempsey, 2011). Da

² Sl. glasnik BiH, br. 33/04. „Tijela u postupanju neće pokretati postupke protiv žrtava trgovine zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji ili odavanja prostituciji, te posjedovanja ili korištenja falsificiranih isprava, ako su ove radnje izvršene u direktnoj vezi sa trgovinom ljudima“.

³ Bilo je slučajeva da se nakon izvršenog pretresanja noćnog bara sve djevojke, njih 13 npr., po (kratkom) prekršajnom postupku, upute na izdržavanje zatvorske kazne u trajanju od 30 dana zbog odavanja prostituciji, da bi isti dan nakon izdržane kazne bile deportirane u svoje matične zemlje. Vrlo je moguće da je barem jedna od njih bila u statusu žrtve trgovine.

li su i koliko te smjernice bile odgovarajuće i sa stanovišta kriminalističke nauke i profesije, to je drugo pitanje. Jedan od takvih primjera je svakako stvaranje deset načelnih smjernica i preporuka Svjetske zdravstvene organizacije (u daljem tekstu WHO) za vođenje razgovora sa ženama-žrtvama trgovine ljudima. Ove smjernice, iako formulirane sa prevashodnim ciljem da se žrtve ponovo ne povrijede i da im se pomogne, a ne da se od njih dobije što kvalitetniji iskaz za istragu, imale su priličnu distribuciju a vjerovatno i aplikaciju (i) na području BiH. U ovom kontekstu osim ovih smjernica, za kriminalističku literaturu a i praksu, zanimljivi su i osamnaest Zimmermanovih principa i smjernica u vođenju intervjua i radu sa žrtvama trgovine (Zimmerman, C. and C. Watts, 2003). Međutim, na ovom mjestu, s obzirom na temu rada i uz duboko uvažavanje napora i pokušaja WHO i drugih, ipak ćemo se više oslanjati na načela najbolje prakse koja su obrađivana na: seminaru o trgovini ljudima u organizaciji Pakta stabilnosti u Beču 2002. godine⁴, seminaru o trgovini ljudima u organizaciji ICITAP-a u Vlora – Albanija, 2004. godine i seminaru o trgovini ljudima u okviru Carpo regionalnog projekta za policiju u Budimpešti 2005. godine, koja sveobuhvatnije tretiraju ovu problematiku. Naravno, iz ugla koji nas ovdje prevashodno zanima.

Sadašnja najbolja praksa u vođenju intervjua sa žrtvama trgovine temelji se na modelu P.E.A.C.E. koji se primjenjuje u mnogim zemljama (Wilson, Dalton, 2008); (Viuhko, 2010); (Logan, Walker, Hunt, 2009). Ono što je značajno za našu situaciju u BiH je činjenica da se radi o standardu kojeg kao tokom vođenja svih razgovora EUPM preporučuje i bh. policijskim organima (Collins, Lincoln & Frank, 2002).

Ova skraćenica PEACE nastala je od početnih slova pojedinih faza (na engleskom jeziku), koje se utvrđenim redom odvijaju u procesu intervjuiranja žrtava trgovine. To su: **P** - priprema (engl. Preparation); **E** - objašnjenje (engl. Explanation); **A** – iskaz (engl. Account); **C** – zaključivanje (engl. Closure); **E** – ocjenjivanje (engl. Evaluation). Ovaj PEACE model pruža odličan okvir za upravljanje intervjuom, fleksibilan je i primjenjiv u svim oblicima intervjuiranja bez obzira na vrstu krivičnog djela, te da li se razgovor vodi sa žrtvom, svjedokom ili osumnjičenim (Collins, Lincoln & Frank, 2002), (CPTU, 1992a), (CPTU, 1992b), (CPTU, 1992c).

2.1. Priprema (e. Preparation)

U obavljanju mnogih operativnih mjera i radnji dokazivanja, pa tako i kod saslušanja žrtava kao svjedoka, neophodna i veoma važna je adekvatna priprema. Da bi saslušanje svjedoka žrtava trgovine bilo uspješno i da bi kompletna (reaktivna) istraga išla u željenom pravcu, istražitelji u fazi pripreme moraju prepoznati ključna pitanja koja najviše brinu žrtvu, spoznati ih i zajedno sa partnerima učiti u njihovo rješava-

⁴ Tom prilikom je i nastao tzv. Regionalni sažetak (priručnik) za suzbijanje trgovine ljudima, koji je kao takav predstavljao vjerovatno prvu sveobuhvatnu i stručnu literaturu za policiju i nevladin sektor iz ove oblasti na području bivše SFRJ.

nje. Podsjećanja radi, to su pitanja sigurnosti žrtve i njenih najbližih, rješavanje statusa boravka, sprečavanje stigmatiziranja, posebno u njihovim zemljama, u vezi sa njihovom uključenošću u prostituciju i sl. Recimo, strah od osвете je toliko snažan da nerijetko sprečava svjedoke – žrtve da daju iskaz pred pravosudnim organima. Ukoliko se žrtvama ne ulije povjerenje u policijsku službu, vjera u sebe i svoju sigurnost, malo je vjerovatno da će se tako prestrašeni svjedoci odlučiti da svjedoče i izlažu manjem ili većem riziku zbog toga.

2. 1. 1. Tim za saslušanje – sastav i referentnost

Intervju sa žrtvom trgovine nije posao za jednog policijskog službenika, već pristup mora biti timski, pri čemu se tim u pravilu treba sastojati od najmanje dva policijska službenika od kojih barem jedan treba biti linijski policijski službenik koji radi na poslovima borbe protiv trgovine muškarcima/ženama. Njima mogu asistirati i drugi stručnjaci koji se po dogovoru i na partnerski način mogu uključiti u proces kako bi se došlo do što kvalitetnijeg iskaza. Koliko god je to moguće, istražitelj treba imati sljedeća znanja, osobine i sposobnosti:

- poznavanje općih kriminalističko-taktičkih pravila za obavljanje razgovora sa sljedećim kategorijama: oštećenima, ženama, svjedocima, djecom, žrtvama seksualnog kriminala, te na toj osnovi izgrađene i uvježbane ispitivačke vještine (Crown Prosecution Guidelines, 2003);
- solidno znanje/operativno iskustvo o postupanju na problematici trgovine ljudima i seksualnog kriminala, jer će tako ostaviti bolji dojam na žrtvu;
- sposobnost za aktivno slušanje iskaza žrtve trgovine, u smislu da je se podstakne da se ona izrazi o svojim iskustvima, svom razumijevanju situacije i aktuelnim potrebama i da se ne prekida u tom izlaganju, posebno onda kada je počela da se prisjeća događaja. Prekid, odnosno pravljenje predaha napraviti će se samo ako se prepoznaju znaci ponovne traumatizacije kod žrtve, kada nanovo prolazi npr. kroz silovanja, fizička i psihička zlostavljanja i sl. (Walters, 2002);
- sposobnost empatije i razvijanja pravilnog odnosa sa žrtvama, na način da se može uživjeti u situaciju žrtve i događaje koje je proživjela sa jednim doziranim, slabo primjetnim saosjećanjem i sa što potpunijim razumijevanjem situacije u kojoj se žrtva našla. Naglašavamo riječi „doziranim i slabo primjetnim“ saosjećanjem, jer u nekim slučajevima žrtve ne reaguju dobro na vanjske znakove saosjećanja i to mogu smatrati glumom. Jedan broj njih, posebno u prvo vrijeme i u tim prvim kontaktima, same sebe i ne doživljavaju kao žrtve (Walters, 2002);
- strpljenje i fleksibilnost, na način da može prepoznati i „izvlačiti“ sve relevantne činjenice iz žrtve trgovine na duže staze, ako treba i u nekoliko navrata. Istražitelj mora razumjeti emocionalna stanja žrtve, osjetljivost događaja kojih se žrtva prisjeća, itd., i ako situacija, npr. zbog traume žrtve koja

se prisjeća teških događaja, bude tako diktirala, potrebno je praviti pauze koje će odmoriti i oporaviti žrtvu za nastavak razgovora;

- (u vezi sa prethodnim su) psihofizička kondicija, izdržljivost i hladnokrvnost, jer su ovakvi intervjui krajnje zahtjevni, mogu se otegnuti po nekoliko dana, pa čak i sedmica, jer je u saslušanju ovih kategorija često nemoguće dobiti sve potrebne dokaze tokom jednog intervjua. Istražitelj ne smije „gubiti živce“, a ako se kojim slučajem desi razotkrivanje zastrašujućih primjera ljudskog eksploatiranja, istražitelj mora ostati profesionalno pažljiv u pogledu relevantnih činjenica koje možda mogu biti i duboko uznemirujuće kako za žrtvu tako i za njega samog;
- neosuđujući stav spram žrtve i njenog ponašanja, jer žrtve se neovisno od vlastitih predrasuda i uvjerenja moraju uvažavati kao osobe vrijedne poštovanja i povjerenja kao i svaki drugi građanin. Žrtve obično imaju visoko razvijenu sposobnost za opažanje i najmanje vidljivih znakova osuđujućeg stava kod istražitelja. Ako se one bilo čime mogu „uzeti na svoju stranu“, to je onda poštovanjem njihovog dostojanstva, jer su one prethodno naviknute-pripremljene da se „gazi po njihovom dostojanstvu“, da ih se vara i iskorištava na svakom planu.

Tim za saslušanje bi trebao biti sastavljen od dva istražitelja koji imaju jasno podijeljene uloge na glavnog i pomoćnog istražitelja. Glavni istražitelj je onaj ko vodi razgovor, postavlja pitanja i usmjerava razgovor na specifična područja za koja postoji policijski interes. Uloga pomoćnog istražitelja je da bude „oko i uho“ glavnog istražitelja i da se usredsredi na praćenje simptomatske slike žrtve tokom cijelog razgovora, posebno tokom tzv. kritičnih momenata, te da bilježi sadržaj razgovora kako ne bi ostalo nerazjašnjenih detalja u pogledu operativno važnih činjenica. Dodatni razlog za dvočlani tim za saslušanje je taj da žrtva od početka razvija odnos povjerenja sa dva policijska službenika, jer s obzirom na priliv tekućih poslova i prirodu policijskog posla, uvijek je moguće da jedan istražitelj neće biti u mogućnosti da nakon nekog vremena nastavi – produbi započeti razgovor u nekom drugom terminu, pa je, radi održanja kontinuiteta sa stanovišta žrtve, veoma važno da novi razgovor ne bude sa novim policijskim službenicima. Ovo posebno naglašavamo zato što iskustvo pokazuje da se razgovori sa žrtvama, posebno u tzv. jačim predmetima, obavljaju u više navrata u različitim vremenskim razmacima, jer kroz iskaz žrtve redovno iskrsavaju novi detalji koje treba provjeravati kako bi se stekla potpuna i zaokružena slika o kriminalnoj djelatnosti. Zato pojavljivanje novih policijskih službenika-ispitivača, odnosno pojavljivanje „policijskog šefa“ u krajnjem nije korektno i prema žrtvi – svjedoku, pa to može doći u obzir jedino u slučajevima zastoja u komunikaciji sa žrtvom (Crown Prosecution Guidelines, 2003).

S obzirom na činjenicu da jedan broj žrtava, suprotno općem uvjerenju da je, kriminalistički posmatrano, bolje kada sa žrtvama ženskog pola i djecom razgovaraju ženski policijski službenici, ipak preferira muške istražitelje jer tada podnose manju količinu stresa smatrajući da muški istražitelji imaju manje osuđujući stav spram njihovog ponašanja, cijenimo da je najispravnije da o odabiru svog istražitelja odluči

sama žrtva. Naravno, samo i jedino ukoliko postoje mogućnosti da se za posao intervjuiranja u konkretnom slučaju može odrediti jedan ili više istražitelja bilo kojeg spola. Autor ovog rada, kao višegodišnji rukovodilac jedinice za borbu protiv trgovine ljudima, u dosadašnjoj praksi odabira ispitivača, prednost je uvijek davao policijskim istražiteljima koji imaju veće znanje, iskustvo ili obuku iz ove oblasti, odnosno veće poznavanje konkretnog predmeta/slučaja ili bolji „feeling“ za intervjuiranje ovih kategorija. Jednostavno rečeno, u intervjuiranju ženskih žrtava trgovine policijski službenik ženskog pola ne može imati prednost nad muškim policijskim službenikom/ispitivačem ukoliko je njegovo poznavanje konkretnog slučaja ili predmetne problematike manje. Međutim, u policijskim jedinicama za borbu protiv trgovine ljudima, imajući u vidu stalni deficit ženskih policijskih službenika, treba konstantno vršiti prijem i obuku kadrova ženskog spola.

Imajući u vidu brojne specifičnosti, istražiteljski tim u intervjuiranju žrtve trgovine treba imati partnere. U našim uvjetima to mogu biti pravni savjetnici iz NVO Vaša prava i psiholog iz sigurne kuće u kojoj je zbrinuta žrtva trgovine. Oni postaju neophodni, tj. zakonski su obavezni da prisustvuju intervjuu ukoliko se radi o maloljetnim osobama, a u sigurnoj kući ili u policijskim prostorijama nisu prisutni roditelji/staratelji žrtve. Prisustvo ovlaštenog prevodioca – sudskog tumača je također neophodno – zakonski obavezno - ukoliko se radi o stranim žrtvama trgovine. Ovdje želimo podsjetiti da je jedinica za borbu protiv trgovine ljudima FMUP-a, u skladu sa postojećim standardima, prakticirala da, prije svake akcije/pretrisa koji mogu rezultirati pronalascima manjeg ili većeg broja žrtava trgovine, obavijesti NVO Vaša prava, kako se i ti prvi, preliminarni razgovori sa žrtvama trgovine ne bi vodili bez prisustva njihovih predstavnika kao neovisnih pravnih savjetnika. Kako se te akcije uglavnom izvode noću, prisustvo predstavnika NVO Vaša prava tokom prvih preliminarnih intervjuiranja uglavnom izostaje, što nije slučaj sa drugim ili trećim intervjuom koji se obično obavlja u prostorijama sigurnih kuća. Podsjećamo, uloga pravnog savjetnika je zastupanje pravnih interesa žrtve i on tokom policijskog intervjua može reagirati odnosno prekinuti ga jedino u varijanti ukoliko dolazi do povrede ljudskih prava žrtve ili pak do povrede odredaba ZKP-a. Nakon mnogo provedenih kampanja/seminara o zaštiti ljudskih prava osoba sa kojima radi policija te seminaara o primjeni odredaba ZKP-a, posebno onih koje se tiču ljudskih prava, ovakvi gafovi policijskih službenika trebali bi biti svedeni na minimum.

Ako je žrtva zbrinuta u neku od sigurnih kuća pod okriljem neke od NVO-a, ona najčešće ima i profesionalnu pomoć tamo zaposlenih psihologa. Psiholozi, kao i pravni savjetnici, mogu dati ključni doprinos uspješnosti intervjua ako ih se uključi u toku pripreme. Na njih bi policijski službenici trebali gledati kao na ključne partnere, odnosno saveznike koji u konačnici trebaju imati isti interes kao i policija, a ne kao na balast i „nužno zlo“ tokom intervjuiranja. Naravno, ovakve predrasude pojedinih policijskih službenika treba prevazilaziti sa vjerom da prisustvo psihologa i pravnih savjetnika tokom intervjuiranja treba biti od koristi, između ostalog i zbog toga što će otežati buduća nastojanja eventualnih beskrupuloznih advokata da razgovore/intervjue sa žrtvama kasnije, pred sudom, prikažu kao tobože profesionalno i

zakonski nekorektne i nepravilne. Osim toga, ako je žrtva zbrinuta u sigurnu kuću i pod određenim stepenom traume, odnosno u psihički nestabilnom stanju, onda je psiholog taj koji je najkompetentniji da daje smjernice u pogledu odgovarajućeg pristupa žrtvi i vremenskih planiranja/ograničavanja intervjuiranja. Ako je žrtva trgovine kojim slučajem strana državljanka, to podrazumijeva da će biti potrebne usluge: inspektora za strance koji će uzeti izjave iz svoje nadležnosti (u pogledu legalnog ulaska i boravka u BiH) i ovlaštenih prevodilaca sa liste sudskih vještaka-tumača.

U BiH već duže vrijeme postoje određeni problemi kako u pogledu deficitarnosti prevodilaca za pojedine, sa stanovišta trgovine i krijumčarenja muškaraca/žena neuralgične jezike poput rumunskog, moldavskog, kineskog i sl., tako i u pogledu njihovog plaćanja koje, s obzirom na ustaljenu praksu, postaje problem jer policija ne planira sredstva za te namjene, a s druge strane tužilaštvo prilično neblagovremeno i neuredno plaća pojedine prevodiocima, koji uzgred rečeno, za bh. uvjete ispostavljaju prilično visoke fakture za svoje usluge. Međutim, bez obzira na navedene probleme, ovdje vrijedi pravilo – nijedan razgovor ne treba voditi bez prisustva zvaničnog i ovlaštenog prevodioca kako se zbog raznih improvizacija koje se na tom planu redovno čine ne bi beskrupuloznom braniocima osumnjičenih trgovaca otvarao prostor za osporavanje validnosti iskaza pred sudom. Iskustva ukazuju na to da ovo vrijedi i u onim slučajevima kada je žrtva–stranac dugo boravila u BiH i kao rezultat toga „dobro“ govori bosanski jezik. Ustvari, prevodioci su potrebni radi sigurnosti da žrtva dobro razumije pitanje i da je njen odgovor precizno preveden i kao takav zabilježen. Oni će biti upozoreni na njihovu ulogu i obaveze, posebno u pogledu tačnog/nepriistrasnog prijevoda⁵ te na potrebu uljudno distanciranog odnosa prema svim sudionicima konkretnog slučaja. Na spol prevodioca se najčešće ne može utjecati, ali tamo gdje se to može, treba pitati žrtvu za njen stav. Prevodioci koji su angažirani za intervju sa žrtvama–svjedocima, ako je to izvodivo, ne bi trebali biti korišteni za intervju sa osumnjičenima i obrnuto.

Ko će sve od gore navedenih osoba biti prisutan tokom intervjuiranja ovisi o realnoj situaciji u konkretnom predmetu, odnosno o profesionalnoj i zakonskoj potrebi te procjeni donesenoj u vezi s tim. Procjena se treba praviti i zbog činjenice da, koliko god je poželjno prisustvo navedenih partnera tokom intervjua, toliko je, s druge strane, sa kriminalističko taktičkog stajališta rizično uključivati veći broj osoba u prostoriju za intervjuiranje kako zbog rizika većeg stresa kod žrtve tako i zbog rizika od „zatvaranja“ žrtve pred za nju velikim auditorijem. Ako žrtva–svjedok traži prisustvo gore navedenih partnera, to treba uvažavati, osim ako psiholog nadležan za navedenu žrtvu ne savjetuje suprotno, što bi se opet trebalo objasniti žrtvi na takti-

⁵ I ovdje dolaze do izražaja prednosti fiksiranja iskaza a i prijevoda video ili audio zapisom, jer se snimak razgovora/prijevoda, ako ustreba, uvijek može provjeriti od drugog neovisnog sudskog tumača. To znači da snimanje intervjua audio ili video zapisom ima svoju preventivnu dimenziju, jer su prevodioci svjesni da je tada kontrola njihovog rada i stručnosti, odnosno nepristranosti uvijek moguća i lahko izvodljiva i dokaziva.

čan način. Međutim, u svakoj varijanti kada se u intervju hoće uključiti neko od navedenih partnera nije suvišno da policijski službenici–ispitivači uvijek upozore navedene osobe da nakon intervjua ne smiju razgovarati o dokaznim činjenicama iz predmeta bilo s kim osim pred nadležnim organima, jer ti podaci, na izvjestan način, predstavljaju službenu tajnu. Također, policijski službenici, ovisno od konkretnog slučaja, uvijek trebaju propitivati da li moguća familijarna, prijateljska, poznanička ili neka druga veza nekog od navedenih partnera sa bilo kim iz kruga osumnjičenih ili oštećenih, stvorena prije ili tokom (višekratnih) razgovora, može biti smetnja u pogledu njihovog kredibiliteta u smislu neophodne ekvidistance i objektivnosti, odnosno neovisnosti.

U vezi sa ovim partnerima vrijedi isto pravilo kao i kod policijskih ispitivača o neophodnosti kontinuiteta odnosno ustaljenosti članova ispitivačkog tima u slučajevima kada se izvode višekratna intervjuiranja. Članovi ispitivačkog tima, koliko god je to moguće, trebaju ostati ne samo sve vrijeme tokom višekratnih intervjuiranja već i tokom cijelog trajanja istrage i sudskog procesa, vezani za isti slučaj, odnosno žrtvu trgovine kako se ne bi prekidalo izgrađeno povjerenje. Prije svakog intervjuiranja istražiteljski tim treba, na bazi dostupnih podataka i saznanja o okolnostima konkretnog slučaja, razmišljati i zajednički dogovarati najefikasniju taktiku intervjuiranja koja će biti primijenjena. To znači, nakon analize raspoloživih podataka i saznanja, policijski istražitelji će odrediti dodatna područja koja svjedočenjem žrtve trebaju biti razjašnjena. Poželjno bi bilo da policijski istražitelji prave podsjetnike za intervju u kojima će se u valjanom redoslijedu nalaziti popis relevantnih činjenica – pitanja koja treba razjasniti.⁶ Nažalost, brzina u odvijanju ovih radnji i rutinerstvo čine svoje, pa je pravljenje i korištenje ovakvih podsjetnika danas izuzetak, a ne pravilo.

2. 1. 2. Objektivni uvjeti koje treba osigurati prije saslušanja žrtava trgovine

Intervju sa žrtvom trgovine, ako je ikako moguće, treba voditi u okruženju i lokaciji koje žrtva neće doživljavati kao prijeteće. U tom smislu policijske prostorije nisu najbolje rješenje, ali kako se nerijetko jedino u tim prostorijama nalazi sve ono što je neophodno za kvalitetno intervjuiranje - uzimanje iskaza, praksa pokazuje da su policijske prostorije ipak najprikladnija i najčešća mjesta za obavljanje ove radnje. Da bi se smanjila količina stresa za žrtve trgovine, posebno ako se intervjuiraju u početnoj fazi, odmah nakon policijske akcije, što je nerijetko slučaj bez obzira na propisane standarde u pogledu obaveza u vezi sa „periodom sagledavanja“, u poli-

⁶ Jedan takav podsjetnik za intervjuiranje žrtava trgovine ljudima nalazi se u prilogu ovog rada i s obzirom na njegovu sveobuhvatnost (obrađene su sve faze i svi aspekti procesa trgovine ženama) i prilagođenost bh. nacionalnoj situaciji, preporučujemo ga za korištenje svim policijskim službenicima i tužiocima koji rade na problematici trgovine **muškarcima/ženama**. Naravno, podsjetnik dobija praktičnu vrijednost samo kada se analizira i pročisti na način da se prilagodi okolnostima konkretnog slučaja, tj. kada ispitivač odabere, odgovarajućim redoslijedom poreda i prilagodi ona pitanja koja su relevantna za konkretnu žrtvu, odnosno slučaj.

cijskim institucijama BiH posljednjih godina za ove svrhe su pravljene, odnosno opremane posebne sobe. Opremanje takvih soba za intervjuiranje žrtava trgovine u DGS-u/GP BiH, FMUP-u, svim kantonalnim MUP-ovima odnosno centrima javne sigurnosti 2005. godine pomognuto je sredstvima – donacijama Velike Britanije i Holandije. Zamišljeno je da ove sobe za intervjuiranje žrtava trgovine (obično ženskog spola i nerijetko maloljetnica) budu korištene jedino u te svrhe. To znači da su prolaženja i ulaznja drugih osoba u tu sobu tokom intervjuiranja isključena; prostorije su udobne, čiste, bez viška materijala i stvari, sa namještajem koji ne sugerira konfrontacijski pristup i sa detaljima koji su prilagođeni osobama mlađe životne dobi (lutke, slike...), posjeduju frižidere sa napicima za osvježanje, televizore, radio-kasetofone, a WC mora biti ili u sastavu prostorije ili vrlo blizu i lahko dostupan. Nažalost, iako je donirana oprema, ovakve sobe za intervjuiranje žrtava trgovine i maloljetnih osoba, iz različitih razloga, u jednom broju policijskih organa nisu u potpunosti stavljene u funkciju.

U BiH postoje svega dvije-tri sobe koje su opremljene za video snimanje razgovora: u PBD gdje se to uveliko i odavno prakticira i u MUP-u Kantona Sarajevo. Iako je to zakonska obaveza koja se po ZKP-u predviđa tokom razgovora sa maloljetnim osobama, i standard kojem bi trebalo težiti u intervjuiranju žrtava trgovine, u najvećem dijelu BiH još uvijek nisu osigurana sredstva za opremanje i korištenje ovakvih soba, tačnije za audio i video snimanje. Audio i video snimanje toka intervjuja ima velike prednosti i radi fiksiranja fizičkih i emocionalnih reakcija žrtve tokom davanja iskaza, odnosno odgovora na pojedina pitanja. Ako se žrtva trgovine nalazi u drugoj državi ponekad će jedina mogućnost za njeno saslušanje biti korištenje video-linka i u bh. praksi su, zahvaljujući SECI centru, zabilježeni i takvi slučajevi. Osim toga, ako je postupak intervjuiranja bio lege artis, video i audio snimak sužava prostor beskrupuloznim advokatima/braniocima trgovaca ženama da na sudu iznose optužbe o neprofesionalnom i nezakonitom postupanju u toku pribavljanja iskaza. Što se tiče psihologa, pravnih savjetnika i drugih predstavnika međunarodnih ili nevladinih organizacija koji prisustvuju intervjuiranju, oni se mogu zaštititi na način da se ne mogu identificirati, s tim što im se prisustvo evidentira njihovim glasom u uvodu ili po potrebi u toku samog razgovora. Policijski službenici koji intervjuiraju žrtvu trgovine u fazi pripreme će prethodno provjeriti svu tehničku i drugu opremu - materijal koja je potrebna u toku rada, kako se razgovor ne bi prekidao. U tom smislu, ukoliko se kojim slučajem intervju vodi u svakodnevnom i prometnim kancelarijama policijskih službenika, na vrata sobe se stavlja odgovarajući znak i natpis „Ne ometaj!“. Korištenje mobitela ne samo u smislu javljanja na poziv, već i u smislu zvonjenja tokom intervjuiranja nije preporučljivo jer definitivno odvlači pažnju svih prisutnih i može poslati samo negativnu poruku žrtvi trgovine.

Objašnjenje (e. Explanation)

Prvi dojmovi koje žrtva stiže o istražiteljskom timu su neobično važni za dalji uspjeh intervjuja, jer oni u velikoj mjeri određuju karakter budućih odnosa. Stoga je veoma važno da se već u prvom susretu policijski službenici pravilno postave jer ovdje

vrijedi slogan „istražitelj nikada ne dobija drugu priliku da ostavi prvi dojam“. Naime, u startu je potrebno ostaviti utisak profesionalnosti, uljudnosti, iskrenosti i dovoljnog senzibiliteta kako bi žrtva mogla početi sticati povjerenje u policijske službenike koji će se baviti njom. U bh. okvirima ova izgradnja povjerenja je još neophodnija i složenija s obzirom na opći nedostatak povjerenja žrtava u policijske organe, a još više u sistem pravosuđa u zemlji. Zato je to izazov više za naše policijske službenike koji trebaju obratiti pažnju i na sljedeće: Poštovanje nacionalne, vjerske, rasne i kulturne pripadnosti prisutne žrtve kako se nekim neprimjerenim potezom ili izrazom ne bi povrijedila ova osjećanja kod žrtve. O tome se treba razmisliti već u pripremi intervjua, pa ako treba i konsultirati se sa prevodiocem i eventualno drugim poznavateljima gore navedenih aspekata. (Trebalo odbaciti sve vrste predrasuda, npr. većina Moldavki ili Ukrajinke su prostitutke i sl.); Predstavljanje se obavlja jasnim navođenjem svog imena i prezimena, čina i pozicije u policijskom organu, pri čemu žrtvi u pravilu treba omogućiti da vidi policijske isprave. Ako su tu prisutni, žrtvi do tada nepoznati, psiholog, pravni savjetnik i prevodilac, također se trebaju predstaviti na sličan način; Držanje i govor tijela od početka ne treba da bude prijeteći, nadmen ili udvarački, već treba pokazivati zainteresiranost za ono što će žrtva govoriti. Istražitelji, posebno muški, iako ne trebaju sjediti daleko od žrtve, moraju izbjegavati svaki fizički kontakt sa žrtvom kao što je dodir, držanje, tapšanje, zagrljaj i sl. jer su kod ovih kategorija moguće različite nepredvidive i traumatske reakcije. Geste koje spadaju isključivo u domen kulturnog ponašanja (pridržavanje kaputa prilikom oblačenja, paljenje upaljača, sipanje pića u čašu) su, naravno, poželjne i ne treba ih miješati sa naprijed navedenim ponašanjem koje je nepravilno i neprofesionalno. Za razliku od fizičkog, vizualni kontakt se mora praviti od početka i održavati tokom intervjua, ali ne tako da to bude dugotrajno fiksiranje koje će žrtvu dovesti u neugodu. Autoritarni pristupi mogu dovesti do pristanka na razgovor, ali obično ne mogu dovesti do pune suradnje i punog povjerenja. S druge strane, familijarni pristup prema žrtvi također nije dobar; Oslovljavanje treba dogovoriti na način kako žrtva želi da joj se obraća, s tim što je oslovljavanje po imenu - i žrtvi se može ponuditi da tako oslovljava članove ispitivačkog tima - najčešće put do stvaranja potrebne atmosfere koja treba biti neformalna, ali se ne smije preći određena donja granica kako se ne bi ugrozila ozbiljnost razgovora koji će se voditi; Uvodni razgovor treba imati opuštajući i umirujući efekat po žrtvu. Tada je treba pitati o stvarima koja nemaju veze sa slučajem, npr. o tome da li joj je sada dobro (žrtva može osjećati bolove ili zdravstvene poteškoće zbog kojih treba osigurati ljekarsku pomoć), šta želi popiti od dostupnih napitaka, o njezinim interesima, potrebama, smještaju i sl. Sve ovo se radi kako bi se smanjila količina neizbježnog stresa/traume kod žrtve i istovremeno otklonio strah i barijere koje u ovoj početnoj fazi obično postoje između ispitivača i žrtve. Ovo treba shvatiti ne samo kao profesionalnu već i kao ljudsku dužnost; Ponovna potvrda pristanka na intervjuiranje je sljedeći korak kojim ispitivači utvrđuju da li je žrtva informirana o svojim pravima, odgovornostima i očekivanjima od nje ukoliko je već pristala na suradnju sa policijsko-tužilačkim aparatom. Ukoliko se intervju obavlja nakon „perioda sagledavanja“, što bi bilo najpravičnije jer već smo konstatirali a bh. praksa to zorno potvrđuje, da se najkvalitetniji iskazi od žrtava dobijaju naknadno, tj. nakon dva i tri mjeseca bo-

ravka u sigurnoj kući, onda je žrtva prije tog intervjua već dobila detaljne upute od neovisnog pravnog savjetnika, što svakako u tom uvodnom razgovoru u fazi objašnjenja treba opet konstatirati. Poenta je u tome da žrtva treba u potpunosti razumjeti o čemu je riječ, tako da njezin pristanak bude u punom smislu te riječi „njezin“, tj. ne smije biti isforsiran onim „policijskim refleksom - navlačenjem“, kad se žrtva često i neosnovano uvjerava „da je za nju puno bolje iz puno razloga da svjedoči, tj. da kaže kompletnu istinu“. Sve je ovo potrebno detaljno proraditi i utvrditi prije započinjanja samog intervjua kako bi se ova „vremenska investicija“ pokazala korisnom u smislu otklanjanja kasnijih uskraćivanja svjedočenja pred sudom. Osim toga, prije započinjanja intervjua, na tom početnom – uvodnom sastanku, treba otvoreno porazgovarati sa žrtvom trgovine o svim problemima koji nju muče te joj u tom smislu prezentirati učinjene napore (u pripremnoj fazi), odnosno dati joj određene prijedloge i ponuditi određena/najbolja rješenja vizavi sigurnosti nje i njene obitelji, rješavanja statusa boravka, putovanja do svoje porodice, sprečavanja otjecanja podataka o njenoj uključenosti u prostituciju itd. Tajnost svjedočenja te svjedočenje u odsutnosti trgovca i njegovih saučesnika, na čemu žrtve ponekad s razlogom insistiraju, nešto je što je u kompetencijama suda i tužilaštva. Ispitivači to trebaju objasniti žrtvi, a mogu joj obećati jedino da će preko tužilaštva insistirati na tome. Kad su druga obećanja policijskih službenika u pitanju, ovdje se treba pridržavati pravila koje vrijedi i u ostalim slučajevima, a to je - „ne obećavati ništa što se ne može ispuniti“:

1. Uloga članova ispitivačkog tima, svakog ponaosob, i tehnička oprema koja će se koristiti tokom intervjuiranja treba detaljno biti objašnjena žrtvi, odnosno u dovoljnoj mjeri da to ona razumije.
2. Cilj i metodika vođenja razgovora se također mora objasniti žrtvi trgovine. Žrtva treba da shvati da se preko davanja njenog iskaza, koji je na koncu njeno elementarno ljudsko pravo pristupa pravdi, na zakonit način želi doći do što više dokaznog materijala protiv njenog trgovca i njegovih saučesnika. Objasniti će joj se da će se sve to odvijati u ambijentu gdje se ona treba osjećati kao važan, aktivan i ravnopravni partner članovima ispitivačkog tima, partner kojem će u potpunosti biti osigurana mogućnost za iznošenje svoje strane priče. Ona mora početi stvarati osjećaj da će istražiteljski tim učiniti sve što je u njegovoj moći da u cijelosti i profesionalno istraži sve pojedinosti iz njenog iskaza (optužbe). Bit će joj rečeno da intervju može potrajati i duže vrijeme, da se može voditi i u više navrata, da će joj se s razlogom i po određenom redoslijedu postavljati mnoga pitanja, čak i ona koja su na prvi pogled trivijalna i besmislena. Od nje treba zatražiti da na sva pitanja odgovori istinito i potpuno da bi se moglo dokazati da je iskaz vjerodostojan i da se žrtvi može vjerovati u budućem sudskom procesu. U protivnom, ako žrtva ne bi govorila istinu, treba joj reći da bi se razotkrivanjem laži umanjio njen ugled, potencijal i kredibilitet svjedoka, što bi u konačnici ugrozilo i sudski proces.

Prije nego žrtva počne davati iskaz o tome šta joj se sve događalo u procesu trgovine, treba joj skrenuti pažnju i na sljedeće:

- da treba reći ako ne razumije neko pitanje kako bi joj se odmah dala potrebna pojašnjenja;
- da se ona možda neće moći sjetiti svega što joj se događalo te da u tom kontekstu možda neće moći ni odgovoriti na sva pitanja, ali da će istražitelji pravilno razumjeti tu nemogućnost potpunog prisjećanja;⁷
- da će razgovori možda uključivati pitanja koja će dovesti do prisjećanja na uznemirujuće i vrlo potresne događaje, pa joj se u tom kontekstu mora staviti do znanja da uvijek može zatražiti dovoljno vremena za odgovaranje na pojedina pitanja te da može koristiti i pauze⁸ u bilo kojem trenutku ako joj je to potrebno;
- da se ne treba libiti da bilo šta saopći ispitivačkom timu, jer ona treba imati povjerenja u svoje ispitivače i znati da su oni profesionalci koji razumiju proces trgovine ženama i sve događaje koji su u vezi s tim i drugim oblicima kriminala. Ovo, naravno, uključuje i iskaze o krivičnim djelima i prekršajima koje je možda i žrtva počinila, pri čemu je preporučljivo da je se prethodno upozna da ne treba skrivati te činjenice, jer zbog njih, sukladno postojećim međunarodnim i domaćim standardima, neće biti optužena ako je njen delikt posljedica stanja trgovine u kome se nalazila.

2.3. Iskaz (e. Account)

Smjernice navedene u daljnjem tekstu su vrlo kompatibilne sa smjernicama u vezi sa obavljanjem razgovora sa djecom – svjedocima jer se polazi od toga da najveći broj žrtava trgovine trpi od neke vrste traume koja ih čini posebno ranjivim svjedocima s posebnim potrebama. Obradović je npr. svojim istraživanjem utvrdio da samo 2,5 % djevojaka koje su prošle sigurne kuće u BiH nije bilo izloženo nijednom od oblika zlostavljanja (Obradović, 2004). Postojanje traume koja je posljedica proživljenih zlostavljanja značajno utječe na sposobnost žrtava da donose pravilne odluke, da daju smisleni iskaz o tome šta se dogodilo, da se sjete nekog važnog detalja, zbog čega se može desiti da izmisle određene događaje i time popune praznine u svom sjećanju.

⁷ Ovakva uputa se treba dati na taktičan i uvjerljiv način da žrtva ne shvati da ima otvoren prostor da se „ne sjeti“ mnogo čega relevantnog za policiju.

⁸ Neovisno od žrtvinih zahtjeva, pauze u intervjuiranju će se praviti uvijek kada to istražitelj procijeni potrebnim, ovisno od psihičkog stanja i raspoloženja žrtve te od stanja i raspoloženja ostalih članova ispitivačkog tima. Neka iskustva govore da su kratki prekidi odnosno pauze poželjne i obavezne nakon svakih sat vremena razgovora, ali neko tzv. maksimalno vrijeme za jedan turnus razgovora bez pauze je dva sata. Koliko će se dvosatnih razgovora obaviti u jednom danu također zavisi od procjene u koju treba uključiti i psihologa ako je žrtva već zbrinuta u sigurnu kuću.

2. 3. 1. Faza slobodnog izlaganja žrtve trgovine

Sam intervju, odnosno razgovor sa žrtvama trgovine, može se grubo posmatrano podijeliti u dvije faze - fazu slobodnog izlaganja-prisjećanja i fazu propitivanja, odnosno dijaloga. Nakon što je uspostavljeno kakvo-takvo povjerenje žrtve prema istražiteljskom timu, ulazi se u fazu slobodnog izlaganja u kojoj će žrtva trgovine biti zamoljena da iznese svoju priču vlastitim riječima, spontano i bez prekidanja. U ovoj fazi se ne postavljaju pitanja, a ako se dese neki zastoji – stanke u izlaganju (prisjećanju) žrtve, istražitelj treba „razbiti neugodu ako osjeti da tišina počinje da pritišće žrtvu“. Taktičnim korištenjem znakova ohrabrenja, te potvrđivanjem žrtvine priče klimanjem glave ili riječima „Da, da...“, „Nastavite, molim vas“, ili „Slušam vas pažljivo, samo nastavite“, treba ohrabrivati i nastavljati komunikaciju, odnosno pažljivo slušanje žrtvine priče.

Dužina i način vođenja faze slobodnog izlaganja ovisi od stanja žrtve trgovine i okolnosti konkretnog slučaja. Kod mnogih drugih krivičnih djela, oštećeni je u stanju dati glavne dokazne činjenice u jednom relativno kratkom razgovoru, pri čemu nema problema sa prisjećanjem. Ovdje je situacija bitno drugačija, jer dokazni materijal obično pokriva duže vremensko razdoblje, koje na različitim, ponekad i udaljenim prostorima, obiluje brojnim osjetljivim momentima kojih će se žrtva sa bolom i teško prisjećati. Stoga je nerijetko potrebno veliko strpljenje policijskih službenika, puno vremena i više turnusa razgovora da bi se iz žrtve izvuklo ono što je za daljnju istragu „zlata vrijedno“. Naime, ako policijska saznanja ukazuju na to da bi priča žrtve koja se intervjuira mogla biti velika i duga, onda se, ovisno od procjene, žrtva može zamoliti da u slobodnom izlaganju iznese svoju priču u grubim crtama, ne zalazeći u pojedinosti. To znači da od žrtve treba zatražiti da navede vremenski okvir događaja u vezi s njom od trenutka kada je prvi put zavrbovana i gdje, na koliko različitih područja i gdje je sve bila, kako je transportirana do tih destinacija te na koji način je tamo eksploatirana i od koga. Cilj je, dakle, dobiti grubu skicu priče i to riječima same žrtve kako bi se mogao postaviti vremenski okvir i dobiti grubi presjek cijelog slučaja koji se tiče dotične žrtve. Nakon toga, na osnovu okvirne priče koju je dala žrtva, cijeli proces intervjuiranja se može i najčešće treba podijeliti na niz blokova/segmenata koji su na neki način međusobno odvojeni. To znači da će se intervjuiranje odvijati korak po korak, usredsređujući se na dokazni materijal vezan npr. prvo za jednu, potom drugu a onda i treću državu, godinu, noćni bar, ili trgovca kod koga je boravila, odnosno bila eksploatirana.

2. 3. 2. Faza postavljanja pitanja žrtvi trgovine

Sljedeći korak nakon slobodnog izlaganja žrtve je postavljanje pitanja po prethodno pripremljenom podsjetniku, kako bi se proširila činjenična baza i razjasnili neki specifični i pravno relevantni detalji koje je žrtva površno spomenula. Ovdje vrijede sljedeća pravila:

- Pitanja trebaju biti relativno kratka, jednostavna i postavljaju se sistemom jedno po jedno;
- Pitanja se, kada god je moguće, postavljaju u podržavajućem tonu, što znači da se izbjegava intonacija glasa koja bi mogla odavati nepovjerenje ili osuđivanje žrtvinog ponašanja;
- Koliko je moguće, treba izbjegavati policijski, ali i ulični žargon, budući da će policijski žargon možda zbuniti žrtvu, a i teško je prevodiv ako se intervjuiranje obavlja uz pomoć prevodioca, dok ulični žargon može umanjivati ozbiljnost cjelokupnog procesa, ne samo intervjuiranja već i kompletne istrage. Seksualni ili drugi oblici uličnog izražavanja, psovke ili seksualne aluzije ne smiju se koristiti ni u jednoj fazi razgovora, čak i ako se žrtva tako izražava. Prema tome, koristi se uljudni i profesionalno ispravni jezik koji se donekle treba prilagoditi načinu izražavanja žrtve kada opisuje svoj slučaj, klijente i događaje vezane za prostituiranje;
- Kada god se ocijeni potrebnim, poželjno je ohrabriti žrtvu i pohvaliti njen trud, ali pri tome treba voditi računa da ova pohvala ne navede žrtvu da ide preko granica onoga što želi i može reći. Korištenje humora može ponekad opustiti žrtvu i ohrabriti je na slobodan govor, ali u ranoj fazi razgovora nije prikladno pribjegavanje humoru, pričanju viceva i slično;
- Za dokaznu vrijednost iskaza veoma je važno ispravno postaviti vremenski okvir, tj. hronologiju zbivanja u procesu trgovine. Osim što je iskaz u kome su događaji fiksirani logično i hronološki lakši za razumijevanje i drugim učesnicima postupka (npr. tužiocima), takav iskaz će olakšati pronalaženje drugog potvrdnog dokaznog materijala, a istovremeno će oduzeti mogućnost beskrupuloznim braniocima da pred sudom iskaz žrtve dovedu u pitanje ocjenjujući ga potpuno nepouzdanim zbog najobičnijeg vremenskog nepodudaranja. Kako se ovo ne bi dešavalo (a u bh. sudskoj praksi se znalo dešavati), potrebno je da ispitivač pomogne žrtvi da određene događaje vremenski smjesti u odnosu na neke druge događaje, po sistemu prije Božića/Bajrama, za vrijeme mjeseca ramazana, poslije nečijeg rođendana, nakon povratka iz nekog mjesta itd. te da se u slučajevima kada žrtva nije sigurna u pogledu datuma upotrebljavaju manje određeni izrazi poput: vjerovatno, najvjerovatnije, oko i sl.

Kao što je slučaj i u razgovorima sa djecom, pitanja koja postavlja istražitelj moraju biti pažljivo formulirana kako bi bilo sigurno da je žrtvin iskaz tačan te da nije dobio sugestivno. Žrtve trgovine su sklone da umjesto pravih odgovora na neka specifična pitanja odgovaraju ono što misle da istražitelj želi čuti. Razlozi su sljedeći:

- psihofizičke traume koje ih redovno prate pojačavaju rizik sugestibilnosti, koji je utoliko veći ukoliko istražitelji u svom spektru pitanja uobičajavo postavljati i sugestivna pitanja;
- njihova predodžba o policiji čini ih nepovjerljivim i prestrašenim u prisustvu policijskih istražitelja ili u policijskim prostorijama;

- jezičke, kulturne i druge razlike kod stranih žrtava trgovine uglavnom povećavaju rizik nesporazuma, nepreciznih i netačnih odgovora.

Kako bi se smanjili ovi rizici, potrebno je tokom intervjuiranja koristiti sljedeće četiri vrste pitanja i to redosljedom kako je navedeno:

- otvorena pitanja;
- konkretna pitanja;
- zatvorena pitanja i
- sugestivna ili navodeća pitanja.

Kroz čitav intervju najbolje je što više koristiti otvorena pitanja, jer na taj način žrtva daje najtačnije odgovore koji umanjuju istražiteljevu interpretaciju događaja. Otvorena pitanja su pitanja koja žrtvi daju mogućnost davanja više različitih informacija o predmetu pitanja, a istovremeno ono ni na koji način ne sugerira kakav bi odgovor trebao biti.

To su pitanja tipa:

- Možete li mi reći nešto više o ...?
- Možete li mi to malo bolje objasniti?
- Spomenuli ste... Sjećate li se bilo čega drugog u vezi sa tim/njim?

Naravno, mogu se koristiti i druge slične rečenice neutralnog sadržaja. Svrha ove vrste pitanja je navesti žrtvu da se koncentrira i dâ više dokaznih činjenica o određenom događaju. Konkretnim pitanjima se pojačava činjenično koncentriranje na određene događaje sa ciljem dobijanja dodatnih informacija kako bi se razjasnili neki sporni momenti ili proturječja koja su se možda pojavila tokom faze slobodnog izlaganja ili u prethodnim odgovorima na otvorena pitanja. Ova pitanja ni na koji način nisu sugestivna, a standardni primjeri navedenih pitanja su: *gdje? kada? šta? ko? kako? koliko? zašto?*. U njihovom postavljanju vrijedi pravilo da je uvijek poželjnije prvo pitati sa manje konkretnim pitanjima kako bi se dobilo više pojedinosti u odgovorima. Osim toga, u postavljanju pitanja „zašto?“ mora se biti posebno oprezan u pogledu tona i načina kojim se postavlja. Ako se ovo pitanje postavlja u agresivnom ili optužujućem tonu ili se suviše puta ponavlja, žrtva trgovine to može shvatiti kao implikaciju njene krivnje, što prijeti smanjenjem povjerenja koje se možda već steklo ili tek treba da se izgrađuje. Rizik ove vrste se može smanjiti izostavljanjem upitne riječi „zašto“ na način da se npr. ne pita – „Zašto niste pobjegli iz noćnog bara kada ste za to imali puno prilika?“, već da se pita – „Možete li objasniti šta vas je sprečavalo da pobjegnute iz noćnog bara?“.

Kada otvorena i konkretna pitanja nisu rezultirala bilo kakvim činjeničnim odgovorom niti su razjasnila neku konkretnu situaciju, kao nužno zlo koriste se zatvorena pitanja. Rizik sa ovom vrstom pitanja ogleda se u tome što žrtva nekad pokušava

pogađati između odgovora u koje nije sigurna. Taj rizik je posebno prisutan u intervjuiranju djece i traumatiziranih osoba. Kod ovih pitanja vrijedi pravilo da ih kad god je moguće treba izbjegavati, posebno kada se istražuju neke važne činjenice gdje je neophodna preciznost vezana uz konkretne događaje. Ako se ovakva pitanja već moraju koristiti, onda ih treba koristiti tako da budu što manje zatvorena, odnosno da budu u nekoj vrsti kombinacije sa konkretnim ili otvorenim pitanjem. Npr., umjesto korištenja zatvorenog pitanja – „Rekli ste mi da vas je počeo silovati i kada se to događalo da li ste se mu rekli da stane ili ne?“, pitanje treba formulirati na ovaj način – „Rekli ste mi da vas je počeo silovati i kada se to događalo, da li ste išta učinili ili rekli?“.

Pitanja koja sugeriraju odgovor su ona u kojima se odgovor uveliko pretpostavlja, npr. – „I onda vas je silovao, zar ne?“. Ta pitanja su dopuštena samo kao zadnje rješenje, tj. kada su sva druga vrsta pitanja iscrpljena, a nisu potakla žrtvu na odgovor. Pitanja koja sugeriraju, odnosno navode na odgovor ne samo da nose realni rizik sugestibilnosti i netačnog prisjećanja, posebno kod djece i traumatiziranih žrtava, već će se najvjerovatnije suočiti sa žestokim pobijanjem na sudu, što će žrtvu staviti pod još veći pritisak. Ako kojim slučajem ova vrsta pitanja postigne cilj, a to je da žrtva progovori, istražitelj smjesta treba promijeniti vrstu pitanja i vratiti se na otvorena i konkretna pitanja kojima će dalje istraživati slučaj.

2.4. Zaključivanje (e. Closure)

Intervju sa žrtvom trgovine ne smije se naglo završiti. Prije okončanja intervjuja treba uraditi sljedeće:

- glavni ispitivač se mora konsultirati sa pomoćnim ispitivačem da li je nešto propušteno tokom intervjuja ili pak neke činjenice zahtijevaju dodatnu provjeru;
- još jednom sa žrtvom proći kratko i brzinski kroz cijeli iskaz, pri čemu se moraju razmotriti ključni dokazi kako bi žrtva imala priliku da reagira ako nešto nije ispravno zabilježeno ili shvaćeno;
- žrtvu treba pitati da li je iskaz u cijelosti razumjela i ima li ona još štogod dodati u iskaz, odnosno to isto pitati članove ispitivačkog tima, što treba pismeno fiksirati na kraju sačinjenog i svojeručno potpisanog zapisnika;
- žrtvi se treba zahvaliti na njenom doprinosu i ponovo naglasiti važnost njenog iskaza, njene istrajnosti, odnosno njene uloge u predstojećem sudskom procesu;
- s tim u vezi treba joj objasniti planove za naredne korake u razvoju i kretanju predmeta/slučaja, s posebnim osvrtom na druge operativne i radnje dokazivanja u koje može biti uključena, odnosno koje se mogu odnositi na nju. Ovdje se podrazumijeva da će žrtva u značajnoj mjeri biti upućena i na postupajućeg tužioca, što ona nipošto ne smije shvatiti kao najavu prekida suradnje policijskih istražitelja sa njom, koji je trebaju "pratiti" sve do

okončanja sudskog procesa. Partnerstvo između istražitelja i žrtve trgovine koje je građeno na povjerenju, po završetku intervjua ne smije biti slabije nego tokom intervjua. Ono se treba samo jačati;

- istražiteljski tim prije rastajanja od žrtve treba provjeriti da li ona ima akutne potrebe u smislu prijevoza do sigurne kuće ili drugog odredišta, medicinske, finansijske ili neke druge vrste pomoći i sl. U ovom kontekstu poželjno je u policijskim organima uvijek imati potrebna sredstva za izdatke/usluge ove vrste kako se iskrslili problemi ne bi rješavali na načine koji nisu pravilni.

Naravno, ne treba zaboraviti da se u datom iskazu - kod nas je to zapisnik o saslušanju svjedoka - na kraju kao prisutni obavezno potpišu svi partneri koji su uz istražitelje bili dio ispitivačkog tima. Ovo je potrebno i zato da se kasnije pred sudom ne bi iznosile optužbe da je intervju vođen na neprikladan ili neetičan način.

2.5. Ocjenjivanje (e. Evaluation)

Kada je intervju okončan, veoma je važno da se zapisnik pregleda i stručno ocijeni. Ovaj posao se u pravilu treba obavljati nakon svakog razgovora, a ne nakon okončanja cjelokupnog intervjua ili, što je još gore, nakon okončanja kompletne istrage. Svrha ocjenjivanja dijela intervjua/razgovora je pravilno identificirati nove pravce koje treba istražiti/propitati, te analizirati vlastitu (ne)uspješnost sa ciljem poboljšanja kvaliteta budućeg intervjuiranja. Generalno posmatrano, ocjenjivanje, odnosno analiza okončanog intervjua potrebna je radi:

- ocjene dokaznog sadržaja u smislu (ne)mogućnosti potkrepljivanja novim dokazima;
- planiranja novih aktivnosti, radi dolaženja do novih dokaza;
- ocjene vođenja intervjua i uspješnosti istražitelja.

Naravno, ocjenu vođenja intervjua i uspješnosti istražitelja mogu vršiti i partneri u ispitivačkom timu, a ukoliko je tok intervjua sniman, tada je (samo)ocjenjivanje mnogo kvalitetnije i lakše. Osim toga, tada se mogu još jednom pogledati fizičke i emocionalne reakcije žrtve tokom intervjuiranja.

3. Zaključak

Na kraju ovih kritičkih razmatranja možemo zaključiti sljedeće. Prema zvaničnim svjetskim sudskim statistikama, preko sedamdeset posto dokaza koji se pojave na sudu su personalne prirode, tako da je njihov značaj za donošenje sudskih odluka od izuzetne važnosti. (Simonović, 1997) Iskustva pokazuju da se i u procesuiranju krivičnog djela „Trgovina ljudima“ iskaz žrtve uglavnom pokazuje kao najvredniji izvor dokaza. Stoga je saslušanje žrtava trgovine kao svjedoka, jedna od tema kojoj se na brojnim seminarima i kursevima o borbi protiv trgovine ljudima posljednjih godina poklanjala posebna pažnja. Razlog tome je što je praksa pokazala da su se

prilikom provođenja ove radnje pravile velike greške. Ozbiljnost i nedopustivost ovakvih grešaka ogledala se u činjenici da je pogrešan pristup u saslušanju žrtava trgovine u pravilu dovodio do dodatnog, ponovnog, sekundarnog i nepotrebnog viktimiziranja žrtve, koja je nedugo prije toga bila žrtva teškog krivičnog djela. Kao najčešći propusti, odnosno neprofesionalni pristupi u uzimanju iskaza od žrtve trgovine, kod nas se pominju još uvijek grubi, nesenzibilizirani i vrlo površni nastupi pojedinih istražitelja. U ovom članku, u cilju smanjenja naprijed navedenih i drugih grešaka, objašnjava se i preporučuje metodika saslušanja žrtve trgovine po tzv. P.E.A.C.E. modelu, koji se primjenjuje u mnogim zemljama. Ovaj model ne samo da predstavlja odličan okvir za upravljanje intervjuom već u konačnici ima cilj transformirati žrtvu u kvalitetnog svjedoka. Kako je saslušanje svjedoka složena radnja koja pretpostavlja poznavanje ne samo procesnih odredbi koje reguliraju ovu materiju nego i kriminalistike i psihologije, polazeći od bh. prilika, preporučili smo i podsjetnik - upitnik za obavljanje intervjua koji je sveobuhvatan jer obrađuje sve faze i sve aspekte procesa trgovine ženama.

Prilog: Upitnik za intervjuiranje žrtava trgovine⁹

Upitnik je osmišljen da pomogne istražiteljima u vođenju razgovora sa žrtvom trgovine. Pitanja su navedena hronološkim redom i usmjerena su na određene relevantne tačke u procesu trgovine ženama. Odgovori na pitanja mogu dovesti do brojnih obavještenja i dokaza u svakoj fazi tog procesa. Upitnik je fleksibilan, prilagođava se od slučaja do slučaja, a može koristiti kao orijentir i u ispitivanju osumnjičenih trgovaca. U svakom slučaju treba ga koristiti na kreativan način. Istražitelj bira one dijelove odnosno pitanja koja su u konkretnom slučaju važna, a ostalo može zanezariti. Pritom ne treba zaboraviti da je vrlo važno prikupljati obavještenja i dokaze o procesu trgovine ženama ne samo na „svom“ području već i one koji mogu biti u sudskoj nadležnosti drugih država. Radi lakše primjene, pitanja su navedena po određenim fazama procesa trgovine ženama, odnosno područjima za koja se vežu pojedine faze, odnosno radnje. Osim toga, pitanja su grupirana i po osnovu razrađivanja određenih relevantnih detalja - činjenica.

Država porijekla – vrbovanje i odlazak

1. Da li je žrtva oteta – ako jeste, kada i gdje se to desilo?
2. Gdje je bila držana – potpuni opis prostorija, namještaja i dr.
3. Može li opisati uvjete u kojima su je držali?
4. Da li je inicijalni kontakt između žrtve i trgovca bio dobrovoljan, a ako jeste, ko je prvi inicirao kontakt?
5. Ako nije dobrovoljan, kojim sredstvima i načinima je bila prisiljena, da li je bilo prijetnji ili napada?
6. Gdje i kako je napravljen prvi kontakt?
7. Na koji su način uspostavili prvi kontakt – preko oglasa ili osobnim kontaktom direktno sa trgovcem ili preko neke treće osobe?
8. Koji je bio način komunikacije?
9. Kakav je bio dogovor i šta je žrtva mislila da dogovor podrazumijeva? Da li je žrtva znala u šta će biti upletena?
10. Da li je žrtva znala da će se morati baviti prostitucijom i ako je s tim bila upoznata, o kakvom se obliku prostitucije razgovaralo – da li je bila riječ o uličnoj prostituciji, noćnim barovima, eskort ili „callgirl“ agencijama?
11. Jesu li joj lagali u vezi sa pravim namjenama – je li bila riječ o legalnom poslu kao što je kancelarijski posao ili je posao bio vezan za seks industriju kao što je ples u noćnom baru ili neki drugi rad?
12. Šta su joj rekli gdje će i s kim živjeti u državi odredišta?

⁹ Usp. Upitnik za intervjuiranje žrtava trgovine, objavljen u Regionalnom policijskom priručniku Suzbijanje trgovanja ljudima, najbolja praksa, Program razvoja Ujedinjenih naroda i rumunska vlada, 2001., str. 51-63.

13. Šta su dogovorili za novac – je li platila unaprijed ili je postojao dogovor o zaduženju?
14. Ako je to bio slučaj, koliki je dug i u kojem vremenu ga je morala isplatiti?
15. Na koji način je isplaćivala dug, direktno trgovcima – vlasnicima noćnog bara u državi odredišta, preko banke ili novčanom uputnicom u državu porijekla ili neku treću državu?
16. Da li joj je rečeno da mora plaćati dodatne troškove u državi odredišta (iznajmljivanje prostorija – soba u noćnom baru, smještaj u nekom stanu, oglašavanje i dr.)?
17. Jesu li trgovci znali njenu kućnu adresu i neke podatke o njenoj porodici, da li su tvrdili da znaju takve detalje prije nego što je postala njihova žrtva?
18. Da li je živjela na još nekoj adresi osim na vlastitoj prije odlaska iz zemlje?
19. Da li joj je rečeno kako će putovati i na koliko vremena odlazi?
20. Da li su članovi njene porodice i njeni bližnji znali za dogovor?
21. Da li je neko od članova porodice ili bližnjih u zamjenu za nju dobio novac ili neku vrijednu robu?
22. Jesu li je prokrijumčarili iz zemlje ili je legalno putovala?
23. Da li je bila seksualno, fizički ili psihički zlostavljana ili nezakonito pritvorena prije nego što je postala žrtva trgovine ljudima?
24. U vezi sa gore navedenim, da li je bilo svjedoka tih događaja; ako je bilo, treba prikupiti detalje.
25. Koliko žrtva ima godina i je li trgovac znao za tu činjenicu?
26. Pribaviti puni opis svakog osumnjičenog iz faze vrbovanja.

Država tranzita – prijevoz

Ponekad nećemo imati tranzitnu zemlju, jer ruta može ići direktno iz zemlje porijekla do destinacijske zemlje. Osim toga, nekad će se raditi o tzv. internoj trgovini ženama unutar jedne države. Isto tako, ponekad se može raditi o većem broju tranzitnih zemalja i svaka od njih treba biti posmatrana kao zasebna dionica.

1. Odrediti mjesto i vrijeme odlaska iz države porijekla te ulaska u državu tranzita.
2. Da li je odlazak bio legalan ili ilegalan?
3. Ako je bio ilegalan, koje su metode korištene, ko je bio sa žrtvom, koji je bio način prijevoza i jesu li trgovci zaustavili vozilo na granici?
4. Ako je bio legalan, da li su ih na granici pregledali policijski službenici, da li je žrtva popunjavala neku dokumentaciju (potvrde o ulasku, carinske prijave itd.)?
5. Kojim se identitetom i putnim dokumentima koristila? (potrebni su svi detalji)
6. Da li su osobe koje su putovale s njom bile pregledane na ulazu ili izlazu u zemlju i jesu li ispunile neke formulare?
7. Gdje ju je i ko ju je držao? (dobiti potpune opise)
8. Koliko je dugo bila u državi tranzita i u kakvim uvjetima su je držali?

9. Da li je bila fizički, seksualno i psihički zlostavljana u državi tranzita? (dobiti sve detalje)
10. Da li je bila nezakonito zatvorena tokom tog razdoblja? (u slučaju da jeste, dobiti potpuni opis metoda i počinitelja)
11. Da li je u državi tranzita primijetile policija ili neka druga institucija, da li ju je zaustavljala i kontrolirala policija, je li tražila ljekarsku pomoć ili državne povlastice u zemlji tranzita, da li je zbog nekog razloga ispunjavala neke službene dokumente? (potrebni su svi detalji)
12. Da li je u državi tranzita prisiljavana na prostituciju; ako jeste, kojom vrstom prostitucije se bavila, na kojim mjestima i dr.?
13. Da li je još na neki drugi način iskorištavana u državi tranzita?
14. Datum, vrijeme, mjesto odlaska i sredstva putovanja iz države tranzita.
15. Ko je bio s njom i jesu li ih pregledali službenici na izlasku iz zemlje – da li su ispunjavali dokumente?
16. Detaljno opisati sve osumnjičene, prostorije i vozila.
17. Da li su u gore navedenim događajima postojali svjedoci? (ako jesu, puni detalji)

Država odredišta (destinacije) – primanje i iskorištavanje

- Datum, vrijeme i mjesto ulaska u državu odredišta.
- Da li su u zemlju ušli ilegalno ili legalno?
- Ako je ilegalno – kojom su se metodom služili; ko je bio sa žrtvom; kojim prijevoznim sredstvom; je li vozilo bilo zaustavljeno na granici; ako su ušli čamcem, gdje je bilo mjesto pristajanja i ko ju je dočekao?
- Ako su ušli legalno, kojim načinom prijevoza; da li su ih na granici pregledali policijski službenici; da li je žrtva popunjavala neke dokumente?
- Kojim se identitetom i putnim ispravama koristila; gdje su sad te isprave?
- Jesu li osobe koje su putovale s njom pregledane na ulazu u zemlju i da li su popunjavali dokumente?
- Da li ju je neko čekao pri ulasku u zemlju, ko, i kako je izgledao?
- Da li joj je dozvoljeno da zadrži lične i putne dokumente ili su joj bili oduzeti; u slučaju da su bili oduzeti, ko i kada joj ih je oduzeo i gdje su dokumenti čuvani?
- Na koju adresu su je odveli; ko ju je odveo i kako je došla tamo?
- Da li su tamo bile prisutne i druge osobe – žrtve; od čega su se sastojale prostorije; da li je mjesto na kojem je radila bio noćni bar (bordel); može li detaljno opisati prostorije?
- Je li u toj početnoj fazi bila nezakonito zatvorena, fizički, seksualno ili psihički zlostavljana?
- Na koji način je bila iskorištavana; prostitucijom, radom, ropstvom itd.?
- Kad su je počeli iskorištavati kao prostitutku, da li je znala da će raditi kao prostitutka?
- Ako to nije znala, kada je saznala istinu i ko joj je to rekao?

- Kojom vrstom prostitucije se bavila: uličnom prostitucijom, prostitucijom u stanu, noćnom baru ili nekom drugom vrstom prostitucije?
- Ako se bavila uličnom prostitucijom, u kojem dijelu grada je radila i kako je tamo dospjela? Jesu li je trgovci nadzirali dok je radila i kako su je nadzirali?
- Da li ju je zapazila policija; da li je bila zaustavljena, hapšena ili tužena zbog nuđenja seksualnih usluga; u slučaju da jeste, treba da kaže kada, gdje i kojim identitetom se koristila.
- Ako se nije bavila uličnom prostitucijom, gdje je radila i kako je tamo dospjela; ko ju je vodio na posao; ko je od trgovaca ženama znao da radi kao prostitutka i kako je to znao; da li su oni bili prisutni u noćnom baru, hotelu ili na ulici; da li su raspravljali o njenom poslu i s kim?
- Da li su je nadgledali i ko je to činio; koliko je imala slobode kretanja, da li je mogla bez nadzora izaći iz objekta gdje je boravila ili radila?
- Da li je radila zajedno sa drugim prostitutkama, pomoćnicama ili recepcionarkama; ako jest, može li u tom slučaju dati njihova imena i opisati ih?
- Da li su policajci i službenici neke druge institucije dolazili u noćni bar ili eskort agenciju; ako jesu, kada, ko je bio i da li je morala reći svoje ime ili neke druge detalje, kojim se imenom i detaljima koristila u tom slučaju?
- U svim gore navedenim slučajevima, koje joj je bilo radno vrijeme i koje usluge je pružala klijentima; da li je mogla sama birati klijente i koje će usluge pružati?
- Koliko je dobro govorila jezik zemlje u kojoj se nalazila; je li radila prema pismenom „meniju“ ako nije dobro govorila jezik; ko je za nju prevodio klijentima?
- Koliko je naplaćivala svoje usluge; može li otprilike reći koliko je zarađivala na dan i koliko je ukupno zaradila od prostitucije dok je bila iskorištavana?
- Šta se događalo sa njenom zaradom; da li ju je predavala trgovcima, odnosno vlasnicima noćnog bara, konobarima ili nekom drugom poslije svakog klijenta ili je sve predavala nakon što joj se završi smjena; da li je ovo sve zapisivano i gdje?
- Da li je svojim eksploatorima od novca zarađenog prostitucijom kupovala stvari kao što su nakit ili odjeća; ako jeste, treba reći gdje i kada, opis i cijenu, mjesto gdje se nalaze, postoje li neki računi ili potvrde?
- Da li su je nakon smjene ponovo vraćali u „sigurno boravište“, kako je tamo išla i ko ju je vodio?
- Da li je dijelila postotak svoje zarade sa trgovcima ili je predavala sav novac; ko joj je rekao koliko da naplaćuje?
- Da li je postojao dogovor o dugu na otplatu, ako jeste, koliko je dugovala i u kojem periodu je morala platiti dug, na koji način je plaćala, direktno u državi odredišta ili je slala novac u državu porijekla, po kome i na koji način; na čiji je račun uplaćivala novac – da li o tome posjeduje bilo kakve potvrde?

- Da li je morala plaćati troškove kao što je dnevno iznajmljivanje sobe ili oglašavanje, ako jeste, da li joj je bilo rečeno za te troškove prije nego što je napustila svoju zemlju?
- Ako pri odlasku nije znala da će se baviti prostitucijom, kojim su se od dole navedenih sredstava koristili da bi je na to prisilili?
- Da li je bila izložena prijetnjama, nasilnom i seksualnom zlostavljanju; jesu li prijetili da će se osvetiti članovima njene porodice, da li su prijetili da će otkriti njenoj porodici da radi kao prostitutka ili da će to javno objaviti; da li je bilo drugih oblika kontrolnih mehanizama kao što su kulturni ili religijski oblici prinude?
- Da li su se koristili istim kontrolnim mehanizmima kako bi bili sigurni da će izvršavati ono što su od nje tražili?
- Koliko je imala slobode kretanja; u kakvom je psihičkom stanju bila; da li se bojala da će nešto od gore navedenog upotrijebiti protiv nje?
- Da li je bila u mogućnosti da pobjegne ili zatraži pomoć policije; ako je imala, da li je pokušala pobjeći, ako nije, zašto nije; u kakvom je psihičkom stanju bila u vezi sa tim pitanjem?
- Da li je bilo dodatnih situacija u kojima je bila seksualno ili psihički zlostavljana ili nezakonito zatvarana?
- Može li dati potpune opise svih osoba, prostorija i vozila koji su u vezi sa državom odredišta i koji su novi u odnosu na države porijekla i tranzita?
- Može li se izjasniti o tome je li bila spašena ili je sama pobjegla?
- Da li je bilo svjedoka gore navedenih događaja? (ako je bilo, pribaviti sve detalje)

Relevantni detalji

Uopćeno – generalno

- Fizički opis svakog osumnjičenog mora biti potpun i detaljan – isto se odnosi na opis vozila i prostorija.
- Prikupiti što više detalja o unutrašnjosti prostorija i vozila koji su korišteni (opisi ulaza, brava, namještaja, ukrasa, slika ili nekih drugih detalja u vezi sa prostorijama mogu se kasnije pokazati vrlo važnim).
- Žrtve rijetko znaju registarski broj vozila u kojem su bile, pa je korisno pribaviti opise unutrašnjih i vanjskih detalja vozila (oštećenja, naljepnice na prozorima, materijal na sjedištima, predmeti obješeni na retrovizoru itd.).
- Žrtvu uvijek treba pitati da li je sačuvala dokaze kao što su potvrde ili kopije oglasa; ako ih je sačuvala, treba ih odmah uzeti, osigurati i spremiti kao dokaz; dokazni materijal mora biti detaljno opisan u njenoj izjavi.
- Žrtve treba uvijek pitati da li su pisale dnevnik o onome što im se događalo, jer vrlo često to čine (u dnevnicima se često nalaze detaljne zabilješke o novcu koji je zarađen); istražitelj mora pažljivo postupati u vezi s tim, jer

ako dnevnik postoji, žrtva to često nerado otkriva pošto je njegov sadržaj žrtvina intima i, po njenom mišljenju, tu ima podataka koji je mogu osramotiti.

- Ako je žrtva pisala dnevnik, treba ga odmah uzeti, osigurati i unijeti kao dokaz, a kasnije proraditi sa žrtvom, tražeći od nje na taktičan način da objasni određene relevantne detalje iz dnevnika.

Oglašavanje

1. Ako se žrtva javila na oglas, gdje je vidjela oglas (u novinama, časopisu, ličnim oglasima, stručnim publikacijama)?
2. Ako se javila na oglas, navesti u kojem časopisu, izdaje li se na lokalnom ili nacionalnom nivou, te u kojoj je rubrici bio oglas (lični kontakti, traženje zaposlenja i sl.).
3. Da li je oglas bio na radiju ili televiziji i, ako jeste, na kojem kanalu/programu?
4. Kako je tačno glasio – šta je nudio i da li je određena osoba za kontakt?
5. Da li se odnosio na dobro plaćeni posao u inostranstvu ili na bračne ili eskort agencije?
6. Na koji način je trebala stupiti u kontakt sa osobom koja je dala oglas (dolaskom na lice mjesta, telefonom, faksom, e-mailom ili pismeno na neku adresu, poštanski sandučić i sl.) i u tom slučaju koji su to brojevi, detalji i drugo.
7. Da li je sačuvala kopiju oglasa – ako jeste, gdje je sada taj oglas?

Unajmljivanje

1. Ako je bila oteta, zna li gdje su je držali i može li opisati mjesto ili druge karakteristike (topografske i sl.)?
2. Da li je proces vrbovanja uključivao i odlazak u kancelariju ili prostorije agencije? (ako jeste, pribaviti detaljan opis)
3. Ko je uspostavio prvi kontakt i gdje (u noćnom baru, nekom drugom klubu ili objektu)? Pribaviti detaljan opis osumnjičenog i prostorija.
4. Da li je žrtva bila odvedena ili držana na nekoj privatnoj adresi prije napuštanja zemlje?
5. U kojim prostorijama je boravila ili bila zatvorena u bilo kojoj državi tranzita? (detaljan opis)
6. Da li je bila i u kojem „sigurnom boravištu“ u državi odredišta? (detaljan opis)
7. Potrebno je detaljno opisati prostorije u kojima se bavila prostitucijom ili nekim drugim oblikom iskorištavanja (raspored, uređenje i dr.).
8. Da li je tokom cijelog procesa bila odvođena i na mjesta kao što su: odjeljenja za vize u ambasadama, vladine zgrade, bolnice, klinike, škole jezika ili agencije za iznajmljivanje stanova? (potrebni su svi detalji o tome)

Prijevoz (odnosi se na način odlaska, tranzita i dolaska)

1. Da li je žrtva odvedena iz zemlje legalno ili ilegalno?
2. Ako je ilegalno, kojim prijevoznim sredstvom? (potreban opis)
3. Zna li tačan datum i mjesto odlaska i gdje je prešla granicu?
4. Da li je imala neki identifikacijski dokument, na koje ime i od koje države/organa je izdat?
5. Da li je putovala sama ili sa drugima? (žrtama ili trgovcima)
6. Ako je putovala legalno, kojim se dokumentima koristila (originalnim ili falsificiranim)?
7. Ako je koristila falsificirane dokumente, kojim se imenom služila, kako i od koga je nabavila te dokumente?
8. Ko ju je vodio na fotografiranje za pasoš/dokumente i gdje?
9. Ako se koristila svojim originalnim pasošem ili falsificiranim, da li joj je bila potrebna viza?
10. Ako je pribavila vizu, u kojim odjeljenjima za vize i koje ambasade/konzulata je bila, da li je išla sama ili je imala pratnju; ko ju je pratio; datum i vrijeme kada je išla po vizu; da li joj je plaćena neka naknada, ko ju je platio i na koji način; da li je o tome izdana neka potvrda na kojoj su napisani datum i vrijeme; zna li identitet službenika koji je primio molbu za vizu; može li ga opisati?
11. Da li je predala neke dokumente uz molbu za vizu, garantna pisma, prijavnice za škole stranih jezika, poslovne ponude i sl.? Ako jeste, treba reći neke detalje o tome, ima li kopije i sl.
12. Gdje su kupljene putne karte i ko ih je kupio?
13. Na koji način su kupljene (kešom, čekom, kreditnom karticom, na čije ime je kupljena karta)?
14. Kojim prijevoznim sredstvom se prevozila (autobus, voz, brod ili avion)?
15. Koji je datum i mjesto polaska?
16. Da li ju je neko pratio do mjesta polaska i ko?
17. Da li je putovala sa ostalim žrtvama ili trgovcima ženama? (pribaviti sve detalje)
18. Ko se i s kim prijavio i u koje vrijeme; koji prtljag je bio prijavljen; da li je nešto kupljeno na mjestu odlaska i na koji način; koja sjedišta su dobili i ko je sjedio i pored koga; da li su tokom puta nešto kupili u free-shopovima, na koji način i ko je obavio kupovinu?
19. Da li su pri odlasku bili pregledani i od koga (granični policajac ili carinik)? Da li je popunjavala formulare i ako jeste, kome ih je predala?
20. Da li ju je pregledao neki granični policajac pri ulasku u državu tranzita i državu odredišta i da li je popunjavala neku dokumentaciju – kojim se imenom služila?
21. Da li je granični policajac pregledao neku osobu koja je putovala s njom i da li je ta osoba ispunjavala neke dokumente?

Komunikacija

1. Kako su žrtva i trgovac ženama stupili u kontakt (pošta, poštanski sandučić, telefon, mobitel, faks ili e-mail)?
2. Koji je bio broj ili adresa?
3. Da li je vidjela neki račun; ako jeste, koje je bilo ime pretplatnika?
4. Ako je riječ o mobilnom telefonu, koje je bio marke i da li zna koji je bio GSM operator; da li ga je mogla vidjeti na ekranu mobilnog telefona, da li se trgovac koristio laptopom, računarom i ličnim organizerom; koje su bile marke i karakteristika i da li zna šifre, lozinke i slično.

Novčane transakcije (Žrtva možda i ne zna mnogo o novčanim transakcijama, ali je možda primijetila i registrirala nešto što može poslužiti kao dokaz)

1. Bankovni lični ili poslovni računi i brojevi, mjesto određene filijale.
2. Da li su u bilo kojoj fazi vrbovanja ili odlaska korištene bankovne, kreditne kartice, putnički čekovi i drugo; kada, gdje i zašto (za kupovinu karata, molu za vizu, robu u free-shopovima itd.)?
3. Da li su nabavljali stranu valutu prije odlaska, gdje, kada i kako su je platili?
4. Da li je vidjela račune za unajmljivanje, oglašavanje ili telefon; kako su plaćani i kome?

Seksualno, fizičko i psihičko zlostavljanje

Žrtve trgovine mogu biti izložene fizičkom, seksualnom i psihičkom zlostavljanju na različite načine:

- otmica;
- nezakonito zatvaranje;
- fizički i seksualni napad.

Ovaj dio upitnika je dobar putokaz kada se hoće istraživati zlostavljanje žena.

Otmica

1. Gdje, kada i kako?
2. Da li je bilo nasilja ili prijetnji; ako je bilo nasilja, o kakvom se nasilju radi i kakve su povrede?
3. Da li je korišteno oružje? (potpun opis)
4. Da li je žrtvi davana droga? (injekcija, u tekućem obliku, inhalacija)

5. Da li je žrtva upoznata sa posljedicama ako bi pokušala pobjeći; ako jeste, potrebni su detalji o prirodi prijetnje i ko joj je prijetio.
6. Da li je još nešto bilo rečeno; šta je rečeno, ko je to rekao i na kojem jeziku, da li je uočila dijalekt ili naglasak; da li su bila korištena imena ili nadimci?
7. Da li zna gdje su je odveli i kako je tamo došla; koliko vremena je trebalo za put od mjesta otmice do mjesta gdje su je držali?
8. Potreban je detaljan opis mjesta na kojem su je držali (okruženje, da li je čula glasove ili zvukove kao što su voz, tramvaj, avion ili drugo) i može li reći bilo koje detalje vezane za tu lokaciju?
9. Detaljan opis osumnjičenih vozila i prostorija.

Nezakonito zatvaranje

1. Gdje je bila držana i koliko?
2. Detaljan opis unutrašnjosti i okoline.
3. Kako su je držali zatvorenu; da li je bila fizički svladana; detaljno opisati čime je bila vezana, kakve su bile brave, način ulaženja i izlaženja, ključevi i ko ih je imao.
4. Ako je čuvana, detaljan opis čuvara ili razgovora do kojeg je moglo doći.
5. Da li se nalazila u ograničenom prostoru ili se mogla slobodno kretati unutar određenog područja?
6. Da li je znala šta će joj se desiti u slučaju bijega; kakve su bile prijetnje i ko joj je prijetio?
7. Da li je bilo svjedoka u vezi sa gore navedenim događajima i, ako jeste, navesti detalje?
8. Detaljan opis osumnjičenih itd.

Fizički i seksualni napad

1. Kada je došlo do zlostavljanja i koliko puta – ako je moguće tačni datumi. Treba se koristiti važnijim događajima da bi se utvrdio vremenski okvir (prije Bajrama/Božića, poslije Nove godine, za vrijeme nečijeg rođendana i sl. Žrtva će često reći da se radilo o svakodnevnom zlostavljanju, pa su se pojedinačni događaji stopili u jedan).
2. Gdje se sve to dešavalo? Detaljan opis mjesta (raspored soba, krevet, namještenost, ukrasi, nošena oštećena odjeća, posteljina, boja, vrsta).
3. kakvom je tačno napadu bilo riječi i koliko je trajao? (Detalji o pretrpljenim posljedicama). Da li se napad sastojao od vaginalnog ili analnog silovanja, prisiljenog oralnog ili klasičnog seksualnog napada; detalji o erekciji, dubini penetracije, da li je došlo do ejakulacije, da li su korišteni kondomi, oružje ili neki drugi predmeti.
4. Šta joj je govoreno za vrijeme zlostavljanja, da li joj se prijetilo nasiljem i ako jeste, ko joj je prijetio?

5. Koji je bio kontekst zlostavljanja – da li je bilo riječi samo o zadovoljavanju seksualne želje ili o fizičkim i seksualnim napadima radi zastrašivanja, primoravanja ili obučavanja? Da li je to bila kazna jer nije poštovala data uputstva ili je to možda zbog pokušaja bijega?
6. Da li je fizički ili verbalno pokazala odbijanje i nepristajanje, te na koji način je to tačno učinila; da li je tokom napada zadala ozljede napadaču (potrebno ih je opisati)?
7. Često žrtve kažu da su se jednostavno prepustile zlostavljanju kako bi izbjegle dodatni fizički napad u seksualni – u tom slučaju važno je zabilježiti te okolnosti ne samo zato što se napad može smatrati silovanjem, iako nije bilo izričito pokazano odbijanje ili nepristanak, nego i zato da se pokaže potpuna potčinjenost i ropski odnos žrtve.
8. Kakvo je bilo žrtvino fizičko stanje nakon toga? (potres mozga, unutrašnje ili vanjsko krvarenje, povraćanje, mučnina itd.).
9. Da li je nekome rekla šta joj se dogodilo? (detalji o osobi i onome što je rečeno).
10. Da li joj je bila potrebna medicinska pomoć zbog nanesenih ozljeda? U slučaju da jeste – detalji o ljekaru, bolnici, klinici, ljekarskom kartonu i sl.
11. U kakvom je psihičkom stanju ili strahu bila tokom napada i nakon njega?
12. Šta je nakon toga bilo rečeno ili napravljeno? (zlostavljanje je nastavljeno ili je zlostavljač izrazio žaljenje)
13. Tačan opis napadača (neke fizičke karakteristike kao što su tetovaže, ožiljci, probušene uši i sl., opis genitalija, karakterističan glas, jezik ili naglasak, miris, parfem, stanje zubi, noktiju).
14. Da li je bilo svjedoka gore navedenih zlostavljanja i ako jeste, prikupiti detalje o tome.

Uz sve gore navedeno važno je naglasiti žrtvin subjektivni doživljaj preživljenog, odnosno činjenicu kako je na nju utjecalo krivično djelo.

Na kraju izjave istražitelj treba uključiti žrtvin opis fizičkih i psihičkih posljedica koje trpi. Takva izjava treba da sadrži detalje njene reakcije na sve što se činilo prema njoj, zlostavljanje, prevaru, zatvaranje, prostituciju, izrabljivanje.

Žrtvu treba podsticati na to da opiše kvalitet svoga života nakon svega što joj se desilo; nivo straha za sebe i za svoje bližnje; smatra li da može nastaviti slobodno živjeti kao ostali građani; smatra li da li se može sigurno vratiti kući i može li vratiti osjećaj samopoštovanja i lične vrijednosti.

U slučaju da prođe duže vrijeme od uzimanja izjave od žrtve do dana suđenja, potrebno je razmotriti uzimanje još jedne izjave neposredno prije početka glavnog pretresa kako bi dokazi bili što noviji.

Literatura

1. Collins, R., Lincoln, R. & Frank, M.G. (2002). The Effect of Rapport in Forensic Interviewing. *Psychiatry, Psychology and Law*. 9 (1), pp69-79.
2. CPTU (Central Planning and Training Unit) (1992a). A Guide to Interviewing. Metropolitan Police: Harrogate.
3. CPTU (Central Planning and Training Unit) (1992b). The Interviewer's Rule Book. Metropolitan Police: Harrogate.
4. CPTU (Central Planning and Training Unit) (1992c). The Interview Workbook. Metropolitan Police: Harrogate.
5. Crown Prosecution Guidelines. Retrieved on 10 March 2003 from: www.cps.gov.uk/legal/section13/chapter_r.html, preuzeto 23.01.2012.
6. Curtol, F., Decarli, S., Di Nicola, A., Savona, E. (2004), Victims of Human Trafficking in Italy: A Judicial Perspective, *International Review of Victimology*,; vol. 11, 1: str. 111-141.
7. Gallagher, A., Holmes, P. (2008), Developing an Effective Criminal Justice Response to Human Trafficking: Lessons From the Front Line , *International Criminal Justice Review*, vol. 18, 3: str. 318-343.
8. Hoyle, C., Bosworth, M., Dempsey, M. (2011), Labelling the Victims of Sex Trafficking: Exploring the Borderland between Rhetoric and Reality , *Social & Legal Studies*,; vol. 20, 3: str. 313-329.
9. Lebov, K. (2010), Human Trafficking in Scotland , *European Journal of Criminology*, vol. 7, 1: str. 77-93.
10. Logan, T., Walker, R., Hunt, G. (2009), Understanding Human Trafficking in the United States , *Trauma, Violence, & Abuse*, January 2009; vol. 10, 1: str. 3-30.
11. Obradović, V., (2004), Trgovina ženama u Bosni i Hercegovini, OPA i Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
12. Regionalni policijski priručnik (2001), Suzbijanje trgovanja ljudima, najbolja praksa, Program razvoja Ujedinjenih naroda i Rumunjska vlada, 2001., str. 51-63.
13. Simeunović – Patić, B., Čopić, S. (2010), Protection and Assistance to Victims of Human Trafficking in Serbia: Recent Development, *European Journal of Criminology*, vol. 7, 1: str. 45-60.
14. Simonović, B., (1997), Pribavljanje i ocena iskaza pred policijom i na sudu, Kragujevac, str. 11.
15. Službeni glasnik glasnik BiH, br. 33/04.
16. Viuhko, M. (2010), Human Trafficking for Sexual Exploitation and Organized Procuring in Finland , *European Journal of Criminology*, January 2010; vol. 7, 1: pp. 61-75.
17. Walters, S.B. (2002). Principles of kinesic interview and interrogation - 2nd ed. CRC Press: Washington DC.
18. Wilson, J., Dalton, E. (2008), Human Trafficking in the Heartland: Variation in Law Enforcement Awareness and Response , *Journal of Contemporary Criminal Justice*, August 2008; vol. 24, 3: pp. 296-313.

19. Winterdyk, J., Reichel, P. (2010), Introduction to Special Issue: Human Trafficking: Issues and Perspectives , *European Journal of Criminology*, January 2010; vol. 7, 1: pp. 5-10.
20. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine
21. Zimmerman, C. and Watts, C. (2003) WHO ethical and safety recommendations for interviewing trafficked women. London School of Hygiene & Tropical Medicine and World Health Organization; London.

Biografije

Edin Vranj, diplomirani kriminalista i magistar kriminalističkih nauka. Objavio je nekoliko članaka iz domena organiziranog i transnacionalnog kriminaliteta u domaćim i međunarodnim revijama. Trenutno obavlja dužnost načelnika Sektora kriminalističke policije Federalnog MUP-a.